

Müasir uşaq ədəbiyyatı və uşaqlarda mütaliə vərdişinin formalaşdırılması

Mətanət Vahid

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: vahidovamet Janet@gmail.com

Annotasiya. Çağdaş uşaq ədəbiyyatının oxucuları Alfa (Alpha) nəsli (2010-cu illərdən bu yana doğulanlar) uşaqlarıdır, onları metaforik olaraq “smartfonların övladları” da adlandırırlar. Məktəbə, dərsləyə, ümumiyyətlə kitaba münasibətləri nəinki birmənalı deyil, əksəriyyəti süni intellektin hökmran olduğu bu dünyada nəyisə kağızdan oxumağı gerilik əlaməti sayır. İndiki uşaq və yeniyetmələr bir linkdən başqasına sürəkli keçid edən “araşdırıcı”dır. Əlindəki qacetin ekranından gün ərzində onlarca məlumat əldə edə bilərək dünyagörüşünü formalaşdırır bilir. Kitab oxumadıqları üçün onlar heç də geridüşüncəli və ya savadsız deyillər, sadəcə, məlumat əldə etmə üsulları fərqlidir. Alfa nəsli uşaqları kitabdan oxuyacağını videoformatda izləməyin tərəfdarıdır. Daha öncəki nəsillər üçün “kitab qoxusu”nu hiss edərək mütaliə daha xoş idisə, Z və Alfa nəsilləri rahatca qulaqlıqda dinləyə biləcəyi audiokitablara daha üstün tutur. Elə isə bu uşaqların diqqətini maraqsız mətnlə cəlb etmək mümkündürmü?! Uşaq yazarları ədəbiyyatı məhz indiki nəslin yalnız onlara xas olan bu cəhətlərini nəzərə alaraq yaratmalıdırlar.

Bədii ədəbiyyatın estetik əhəmiyyəti tərbiyəviyyəti qədər önəmlidir. Uşağın təkcə nəyi öyrəndiyi deyil, necə öyrəndiyi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nitqin düzgün inkişafı, doğru söz və ifadələrin seçilməsi kimi mühüm məsələlər evdə valideyndən, bağça və məktəbdə müəllimdən öyrənilməkdən daha çox, bədii ədəbiyyatdan mənimsənilən bilgilərdir. Başqa sözlə, uşaqlar üçün yazılan əsərlər məzmun və ideya ilə yanaşı, nəzəri cəhətdən də təhlilə cəlb edilməli, mətnin psixoloji əsasları ilə birgə estetik tərəfləri, yəni uşaqlara təkcə nəyi deyil, həmçinin necə öyrətdiyi də müzakirə olunmalıdır. Bütün hallarda, bədii ədəbiyyatın əsas alətinin söz olduğu unudulmamalıdır.

Açar sözlər: qloballaşma çağı, uşaq ədəbiyyatı, Alfa nəsli, vətənpərvərlik mövzusu, estetik məzmun

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 20.04.2026; qəbul edilib – 06.05.2026

Modern children's literature and the formation of reading habits in children

Matanat Vahid

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: vahidovamet Janet@gmail.com

Abstract. Readers of contemporary children's literature are children of the Alpha generation (those born since 2010), who are also metaphorically called “children of smartphones”. Not only are their attitudes towards school, textbooks, and books in general ambiguous, most of them consider reading something from paper as a sign of backwardness in this world dominated by artificial intelligence. Today's children and teenagers are “searchers” constantly switching from one link to another. He is able to form his worldview by getting dozens of information from the screen of the gadget in his hand. They are not backward or illiterate because they don't read books, they just have different ways of getting information. Alpha generation is in favor of watching children read from books in video format. If for the previous generations reading was more pleasant by feeling the “smell of a book”, the Z and Alpha generations prefer audiobooks that they can

comfortably listen to on headphones. Is it possible to attract the attention of these children with an uninteresting text? Children's authors should create literature taking into account these aspects of the current generation that are unique to them.

The aesthetic value of fiction is as important as its educational value. It is not only what the child learns, but also how he learns that is of great importance. Important issues such as the correct development of speech and the selection of the right words and expressions are more important than being learned from parents at home, from teachers in kindergarten and school, but from fiction. In other words, the works written for children should be analyzed from a theoretical point of view as well as the content and ideas, the aesthetic sides of the text should be discussed along with the psychological basis, that is, not only what it teaches children, but also how it is taught. In all cases, it should not be forgotten that the main tool of fiction is the word.

Keywords: era of globalization, children's literature, Alpha generation, theme of patriotism, aesthetic content

Article history: received – 20.04.2026; accepted – 06.05.2026

Giriş / Introduction

Mütaliə vərdişi uşağın intellektual, sosial və emosional inkişafında əsas müəyyənədi amillərdən biridir. Müasir pedaqogika oxu bacarığını yalnız texniki proses kimi deyil, həm də düşünmə, analiz etmə, təsəvvür və yaradıcılığın inkişafı üçün strateji vasitə kimi qiymətləndirir. Buna görə də uşaqlarda mütaliyəyə sevgi və davamlı oxu vərdişinin formalaşdırılması həm ailənin, həm də məktəbin üzərinə düşən mühüm vəzifələrdəndir.

Uşağın oxuya marağı, ilk növbədə, onun ətraf mühitdə müşahidə etdiyi nümunələrdən qaynaqlanır. Ailədə kitabın görünən və əlçatan yerdə saxlanması, valideynlərin özlərinin mütaliə edən bir model kimi çıxış etməsi, birlikdə kitab oxuma və oxunan mətn haqqında danışmaq kimi sadə, lakin təsirli fəaliyyətlər uşağın oxu ilə ilk emosional bağını yaradır. Bu bağ müsbət emosiyalarla müşayiət edildikdə mütaliə uşağın şüurunda xoş bir məşğuliyyət kimi formalaşır.

Təhsil mühitində mütaliə vərdişinin inkişafı daha sistemli yanaşma tələb edir. Müəllimlər uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə və fərdi maraqlarına uyğun ədəbiyyatı seçməli, oxu prosesini interaktiv və mənimsəməyə yönəlmiş şəkildə qurmalıdırlar. Mətni oxuduqdan sonra onun üzərində müzakirə aparmaq, yaradıcı tapşırıqlar vermək, personajların davranışlarını analiz etdirmək və alternativ sonluqlar qurmaq kimi fəaliyyətlər uşağın mətnlə dərin ünsiyyətini təşviq edir. Bu isə mütaliəni sadəcə bir məlumat qəbulu yox, həm də düşünmə fəaliyyəti kimi dərk etməsinə kömək edir.

Bədii ədəbiyyat yalnız uşaqların bilik və vərdişlərini inkişaf etdirmək deyil, həm də onların ictimai-mədəni və mənəvi əxlaqının formalaşmasına istiqamət vermək xarakteri daşıyır. Uşaq ədəbiyyatının oxucu-mətn münasibətlərini üç fərqli istiqamətdən dəyərləndirmək mümkündür: 1) Əsərin əsas ideyasını üzə çıxaran ictimai-əxlaqi mesajı, aşladığı mənəvi dəyərlər, başqa sözlə, tərbiyəvi əhəmiyyəti; 2) Uşaqların zehni qavrama və empatiya vasitəsilə əsərin reallığına, uydurma aləminə qərq olduqca personajlarla yaradıcı əlaqədə olmasının təmini, xəyal gücünün inkişafı; 3) Bədii əsərdə qaldırılmış sosial-mənəvi problemlər haqqında obrazlarla, həmçinin yaşlıları ilə dialoqlara girməklə uşaqlarda sosial təfəkkürün formalaşdırılıb inkişaf etməsi. Uşaq ədəbiyyatının hər bir nümunəsindən uşaqların bu üç istiqamətdə bilgi ilə təmin olunması gözlənilir. Bu tələb və gözləntilər “çağdaş uşaq ədəbiyyatı nümunələri necə olmalıdır ki, mütaliə vərdişlərinin formalaşmasına təsir edə bilsin?” sualını doğurur.

Uşaqların tərbiyəsində ailə və məktəb qədər oxuduqları kitabların, baxdıqları filmlər və oynadıqları oyunların da rolu olduğu danılmazdır. Bu baxımdan uşaq yazarlarının üzərinə böyük

məsuliyyət düşür. Çünki özləri pərdə arxasında qaldıqları halda, fikirləri əsərlərində təlqin kimi uşaqların evinə daxil olur, beyninə yeriyir. Pedaqoq və uşaq yazıçısı Vasili Aleksandroviç Suxomlinskiyin “Kitab oxumaq bacarıqlı, ağıllı, düşünən müəllimin uşağın qəlbinə tapdığı yoldur” fikrini müəllifə də aid etmək olar. Müəllim kimi, müəllif də hətta tanımadan uşağın sevgi və sayğısına nail ola bilər (əksi də mümkündür).

Ədəbiyyatla tanışlıq, mütaliə uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında, mənəvi-əxlaqi potensialının aktivləşdirilməsində, xalqın mədəniyyətinə bələdlikdə, nitqin inkişafı və söz ehtiyatının genişlənməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Bədii əsər vasitəsilə uşaqlar cəmiyyət həyatına bələd olur, təbiət aləminin unikallığını öyrənir, insanlar arasındakı münasibətləri müəyyən qədər mənimsəyir.

Uşaq ədəbiyyatını “şəkillər vasitəsilə pedaqogika” adlandıranlar da olub, fərqliliyini yalnız uşaq dilində yazılmış məzmunu ilə bağlayanlar da. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, mətnin uşaq, yaxud “böyük” ədəbiyyatı nümunəsi olduğunu müəyyənləşdirməyin yalnız bircə əsaslı kriteriyası var: o da adresatdır – qalan məsələlər heç də birmənalı deyil, mətnə görə dəyişə də bilər. Bu fikirdə müəyyən həqiqət olsa da, zənnimcə, bu qədər kateqoriklik doğru yanaşma deyil. Çünki uşaq mətnlərinə yaş kvalifikasiyasına uyğun tələblər var ki, onlar ödənilmədiyi təqdirdə mətni uşaq ədəbiyyatı nümunəsi hesab etmirik.

Əsas hissə / Main part

İndi uşaq ədəbiyyatı oxucuları Alfa nəsli uşaqlarıdır, onları metaforik olaraq “smartfonların övladları” da adlandırırlar. Alfa nəslinin ən böyüyü hələ yeniyetmədir və sirr deyil ki, onlar bir çox cəhətləri ilə özlərindən əvvəlki nəsillərdən fərqlənən “xüsusi” uşaqlardır. Məktəbə, dərsləyə, ümumiyyətlə kitabla münasibətləri nəinki birmənalı deyil, əksəriyyəti süni intellektin hökmran olduğu bu dünyada nəyisə kağızdan oxumağı gerilik əlaməti sayır.

Yəqin ki, uşaq yazarları ədəbiyyatı məhz indiki nəslin yalnız onlara xas olan bu cəhətlərini nəzərə alaraq yaratmalıdırlar. Bu isə müəllifdən daha böyük məsuliyyət tələb edir. İndiki uşaq və yeniyetmələr bir linkdən başqasına sürəklili keçid edən “araşdırıcı”lardır. Əlindəki qacetin ekranından gün ərzində onlarca məlumat əldə edə bilərək dünyagörüşünü formalaşdırı bilər. Kitab oxumadıqları üçün onlar heç də geridüşüncəli və ya savadsız deyillər, sadəcə, məlumat əldə etmə üsulları fərqlidir. Alfa nəsli uşaqları kitabdan oxuyacağını videoformatda izləməyin tərəfdarıdır. Daha öncəki nəsillər üçün “kitab qoxusu”nu hiss edərək mütaliə daha xoş idisə, Z və Alfa nəsilləri rahatca qulaqlıqda dinləyə biləcəyi audiokitablara üstün tutur. Elə isə bu uşaqların diqqətini maraqsız mətnlə cəlb etmək mümkündürmü?!

Son illər ölkəmizdə uşaq ədəbiyyatı sahəsində canlanmanın, bu sahəyə marağın artması ilə yanaşı, ona qarşı tələblər də yüksəlib. Nəşriyyatların sayı çoxaldıqca çap imkanları da artır. Zahirən nəfis tərtibatlı, gözoxşayan elə kitablar var ki, məzmunu ilə tanışlıq məyusluq doğurur. Kitab bolluğu nə qədər çox olursa olsun, məktəb də, valideyn də ilk növbədə, bir növ, tarixin sınağından çıxmış klassik əsərlərə müraciət edir. Belə olduğu təqdirdə dövrümüzün uşaq mətnləri artıq bir addım geridə qalır. Çağdaş uşaq ədəbiyyatı daim yenilənən, yeniləşən proses olmalı və mütləq şəkildə uşaqların inkişafı ilə həmahəngləşməli, ayaqlaşmalıdır. Hər bir uşaq yazarı öz yaradıcılığı vasitəsilə bu canlı prosesə az-çox iştirak etməyi bacarmalı, ona heç olmasa öz rəngini qatacaq qədər təsir edə bilməlidir. Uşaq yazarı klassik müəlliflərlə eyni mövzunu oxşar məzmununda yazmaqla rəqabətdə uğur qazana bilməz. Bunun yolu, ilk növbədə, mövzu və problematika seçimində aktuallığı nəzərə almaqdırsa, ikincisi, mövzunu çağdaşlıqla işləməkdir.

Uşaq mətnləri uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına, özünə inam hissəsinin yaranmasına əhəmiyyətli təsir edir. Janrıdan asılı olmayaraq uşaq ədəbiyyatının funksiyalarından biri də ayləncəli və maraqlı olması ilə yanaşı, həm də öyrədiciyyətdir. Bununla belə, uşaq mətnlərində

deklamasiya yolu ilə tərbiyələndirmə, maarifləndirmə yolverilməzdir. Çünki uşaqlar öyrədilmə prosesinin fərqlində olanda öyrənməyə daha az meyil edirlər. Ona görə uşaq ədəbiyyatının bir vəzifəsi də təsvir yolu ilə, başqa sözlə, nümunə vasitəsilə maarifləndirməkdir.

*Təbəşirə bulaşmışdı
Dilarənin saç, üzü.
Arxayınca gəzirdi o,
Xəbərsizdi bundan özü.*

*Qəh-qəh çəkib gülüşdülər
Yoldaşları onu görcək.
Biri dedi: Üzün ağdır,
Üstünə də təbəşir çək.*

*Biri dedi: Nə gözəldir,
Nə qəşəngdir bu görkəmin,
Ağappaqsan, "Qar qız" olsun
Qoy bu gündən adın sən.*

*Biri isə nə söz deyib,
Nə üzünə güldü onun.
Yaylığını çıxardaraq
Üz-gözünü sildi onun.*

Əli Kərimin "Dilərə" adlı bu sadə uşaq şeiri axıcı, yadda qalan olmaqla yanaşı, kiçik, lakin əhatəli təsviri ilə aydın mənzərə yaradır. Uşaqlar üçün tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan mətn məhz belə olmalıdır. Estetik dəyəərə malik bədii mətn günəşə barmağını tuşlayıb, "baxın, bu, günəşdir, dünyanı işıqlandırır" demir, qaranlığın bağrının günəş şüası ilə söküldüyünü göstərir. Təəssüf ki, bizim uşaq ədəbiyyatının əsas problemlərindən biri göstərmək, təsvir əvəzinə, danışmağın – nəqletmənin üstünlük təşkil etməsidir. Uşaq məzəmməti, danlağı, deklamasiyanı sevmir, ona təsir etməyin ən doğru mexanizmi nümunədir. Uşaqlara davamlı şəkildə "tərbiyəli olun" deməkdənsə doğru tərbiyə nümunəsi sərgiləmək ən düzgün seçimdir. Onlar üçün yazılan mətnlər də belə nümunələr üzərində qurulanda uğurlu alınır.

Məktəbəqədər yaş gələcək müəllim qabiliyyətinin inkişafında ilk addım olsa da, bu yaşda uşaqlar özləri oxumaqdan daha çox, böyüklərin oxuduğu mətnləri dinləyirlər. Sonrakı yaş qruplarında isə uşaq özü sərbəst oxumağı öyrənməklə yanaşı, həm də mətnlə bağlı müstəqil fikir yürütməyə başlayır. Bədii əsər qəhrəmanlarına bağlılıq uşaqlarda elə ilk yaş qrupundan başlayır – azyaşlı tanıdığı qəhrəmanı xəyalən özünün dostu, hətta ailə üzvü kimi də qəbul edə bilər, ondan nümunə götürər və s. Bu baxımdan uşaq ədəbiyyatının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Mənfi obraz balaca oxucuya elə təqdim olunmalıdır ki, uşaq onun mənfiyyətinin özü fərqlində olsun. Yəni uşaqların beyninə sözbəsöz nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu yeritmək zamanı çox arxada qalıb. Əgər oxuduğu mətn əlindəki qacətdən daha maraqlı olarsa, uşaq könüllü şəkildə müəllimi seçər. Məcburiyyətdən oxuduğunu isə öyrənsə də, sevməz.

Məncə, bu bərdə ən acınacaqlı vəziyyət vətən mövzusunda yazılan əsərlərlə bağlıdır. Problem bundadır ki, müəllif qarşısına uşağa vətənpərvərlik tərbiyəsini aşılamaq məqsədi qoyur deyər, emosiyalar mətnə yaradıcı yanaşmanı arxa plana itələyir. Bunu bilərəkdən etməsələr də, uşaq ədəbiyyatı mütəxəssislərinin müəlliflərdən bu həssas mövzuya həssas münasibət gözləməyə, hətta tələb etməyə ixtiyarı var.

Bədii ədəbiyyatın estetik əhəmiyyəti tərbiyəviliyi qədər önəmlidir. Uşağın təkcə nəyi öyrəndiyi deyil, necə öyrəndiyi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Nitqin düzgün inkişafı, doğru söz və ifadələrin seçilməsi kimi mühüm məsələlər evdə valideyndən, bağça və məktəbdə müəllimdən

öyrənilməkdən daha çox, bədii ədəbiyyatdan mənimsənilən bilgilərdir. Başqa sözlə, uşaqlar üçün yazılan əsərlər məzmun və ideya ilə yanaşı, nəzəri cəhətdən də təhlilə cəlb edilməli, mətnin psixoloji əsasları ilə birgə estetik tərəfləri, yəni uşaqlara təkcə nəyi deyil, həmçinin necə öyrətdiyi də müzakirə olunmalıdır. Bütün hallarda, bədii ədəbiyyatın əsas alətinin söz olduğu unudulmamalıdır. Söz bədii tutumdan xali olduğda mətn bədii əsər olaraq dəyərləndirilə bilmir. Çağdaş uşaq ədəbiyyatında isə müharibə mövzusunda yazılmış nümunələr əksər hallarda uşağın qəlbinə toxunmur, sadəcə, ağlına xitab edir.

Nümunə üçün deyək ki, uşaq yazarı Çinarə Köçərlinin Qarabağ müharibəsi və qələbəmizlə bağlı “44 gün Qarabağda”, “44 gün Qarabağda. Şuşa fəthi”, “Qorxmaz bir macərə” kitablarında publisistik ton bədiiliyi xeyli üstələyir. Hekayə adı ilə təqdim olunan bu mətnlərdən birinə müraciət edək: “Qubadlı rayonunda şəhər döyüşləri gedirdi. Nicat və döyüş yoldaşlarına müxtəlif mövqe və yüksəkliklərdə döyüş əmri verilmişdi. Ağır döyüş əməliyyatında qəhrəman döyüşçülər düşmənin xeyli itki verməsinə nail olmuşdu. Düşmənin şəxsi heyəti, canlı qüvvəsi məhv edilmişdi. Hərbi texnikası sıradan çıxmış, ordumuz tərəfindən xeyli silah-sursat ələ keçirilmişdi. Qorxaq düşmən meydandan qaçarkən cəsur Azərbaycan oğulları qələbə sevincini yaşayırdılar. İgid Azərbaycan oğullarından ibarət taqım verilən tapşırığın öhdəsindən layiqincə gəlmişdi. Göstərilən yüksəkliyi qısa zaman ərzində düşməndən azad etmişdi. İndi əsas əməli etməyin vaxtı çatmışdı. Şanlı, şərəfli üçrəngli bayrağımızı azad edilmiş yüksəkliyə sancmağın zamanı idi” [3, s.53]. Bu, bircə abzaslıq nümunədir, uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabın, əslində, uşaqlarla, elə bədii sözlə də əlaqəsi çox azdır.

“Dostumun zirvəsi” hekayəsinə baxaq: “Döyüşün çətinlikləri onu əsla yormurdu. Əksinə, hər yeni qalibiyyət əhvalına xoş təsir edir, dostları ilə birlikdə sevinirdi. Ta ki dostu İqbalın düşmən gülləsinə tuş gəlməsinə qədər. Bu hadisə İsraili çox sarsıtmışdı. Özünə heç cürə gələ bilmirdi. Digər dostu Əkbərin: “İndi daha da güclü olmalıyıq. İndi sarsılmaq zamanı deyil. Düşməni həm də İqbal üçün məhv etməyə çalışmalıyıq” sözlərindən sonra yenidən özündə güc topladı. Torpaqların alınmasında, xüsusən Talış yüksəkliyində davamlı igidliklər göstərdi” [4, s.23]. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş “44 gün Qarabağda” adlı hekayələr kitabının hər iki cildinin ümumi üslubu, dili sonadək bu tonda davam edir. Bu mətnlərin əksərində bədii situasiya, bədii element yoxdur, hadisə yerindən reportaj kimi nəqlətmə, xatırlatma isə mətni tamamilə ədəbi estetikadan uzaq salır. Nəticədə, uşaqlar üçün yazılmış hekayələr yox, milli qəhrəmanlar, şəhidlər haqqında oçerklər, xatirə yazıları oxuyuruq. Burada təhkiyəçinin uşaq olması da vəziyyəti publisistik ahəngdən xilas edə bilmir. Hekayənin özünə xas xüsusiyyətləri olduğunu nəzərə alaraq, Çinarə Köçərlinin bu kitablarındakı bütün mətnləri janr etibarilə hekayə adlandırmağa çətinlik çəkirik. Bir müəllifin hekayə adı ilə təqdim olunmuş mətnləri əsasında bəhs etdiyimiz bu hal, təəssüf ki, vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlərimizin əksəriyyəti üçün keçərlidir. Xüsusən son bir neçə ildə 44 günlük müharibə və qələbəmizi əks etdirən uşaq mətnləri müharibə əhvali-ruhiyyəsi və qələbə sevincindən çox, hay-küyü, şüarçılıq və aşırı pafosu ilə öndə olduğundan heç bir təəssürat yaratmır və yadda qalmır.

“Ə.Cəmilin bir sıra müharibə mövzulu əsərləri uzun illərdir ki, məktəb dərsliklərindən düşmür. Buna səbəb bu uşaq əsərlərinin portret və lirik mahiyyətli obrazlılığı, həmçinin, məzmun və mənə baxımından böyük tərbiyəvi əhəmiyyət daşıması ilə izah oluna bilər. “Şaxta baba” və “Can nənə, bir nağıl de!” əsərləri bu baxımdan xüsusi qeyd olunmalıdır” [2, s.160]. Uşaq ədəbiyyatı mütəxəssisi Füzuli Əsgərlinin bu fikirlərini ümumiləşdirib sözlə uşaq ruhuna toxuna bilən bütün nümunələrə aid etmək olar. Uşaq yalnız onu sözün sehrinə qərq edən, əhvalatdan daha artıq təəssüratı ilə təsir gücünə malik olan əsərləri yaddaşının bir küncündə qoruya bilər.

Vətəni sevdirmək üçün onun yolunda ölümə getməyi təbliğ etmək, pafoslu şüarlar səsləndirmək ədəbiyyatın vəzifəsi deyil. Küçədə konfet yeyən uşağın kağızı zibil qabına atması, zibil qabı tapmayanda onu hələlik cibinə qoyması kimi bir detalın təsviri belə, həm əxlaq nümayişi,

həm də qorumaq anlamında vətənpərvərlik təbliğidir. Axı onsuz da kitab oxumağı sevməyən Alfa nəslə uşaqlarının diqqətini şüarçı, deklamativ mətnlərlə cəlb etməyə necə ümid etmək olar?!

Uşaq ədəbiyyatı mütəxəssisi filologiya elmləri doktoru Elnarə Akimovanın da “Uşaq ədəbiyyatının praktik imkanları: mətn və onun bədii təsir gücü” məqaləsində qeyd etdiyi kimi, uşaq ədəbiyyatı yaratmağın məsuliyyəti başqadır – müəlliflər uşaqlar üçün nəzərdə tutduğu əsərləri onların psixologiyasına və mütaliədən gözləntilərinə dərinlən bələd olmadan ərsəyə gətirirlər. Mütəxəssisin fikrinə şərik olaraq qeyd edək ki, vətənpərvərlik, xüsusən də uşaq ədəbiyyatında manipulyasiya ediləcək mövzu deyil: “Vətənpərvərlik duyğuları bu cür ritorik, şablon deyim şəklinə uşağa təqdim olunmamalıdır. Ən azı ona görə ki, bu gün doğulan uşaqlar gözlərini açan kimi qulaqlarını yağır edən bu cümlələri çox eşidirlər... Biz, sadəcə, onlarda mövzuya həssaslıq, sözə isə konkret fikir və emosional tutum aşılamalıyıq, müharibənin şəklini çəkməliyik sözlə, yaşanan ağrıları misra-misra yaratmalıyıq onların gözləri önündə” [1, s.11]. Bu fikirlərə sözardı olaraq qeyd edək ki, uşaq ədəbiyyatı onlara möhtəşəm qələbəmizin necə çətinliklərlə ərsəyə gəldiyini anlatmağın, qəhrəmanları tanıtməğın məhz bədii sözdən keçən yolunu tapmalıdır.

Xüsusən müharibə ağrısını yaşamış, alovu üzünü qarşısı yazıçı, şair üçün predmetin estetik yönünə fokuslanmaq yüksək peşəkarlıq tələb edir. Uşaqlar ədəbiyyatı yalnız ideya və məzmun olaraq öyrənməməlidirlər, bədii mətn onlara etik və estetik olanı bir arada, bütöv, tam olaraq təqdim edə bilməlidir. Bunun üçün uşaq ədəbiyyatı müəlliflərinin əsərlərini çap mərhələsinə qədər mütəxəssisə təqdim edib rəy alması, ciddi redaktorlarla işləməsi vacibdir. Bu təcrübəni tətbiq edən yazarların işi təqdirolunasıdır. Çünki uşaqların seçim imkanı, demək olar ki, yoxdur. Onlar qarşılarına qoyulan mətni oxuyub mənimsədikcə sənətlə bağlı anlayışları da formalaşır. Bu gün uşaq ədəbiyyatı yarıllığı ilə çap olunan, uşaqların kitabxanasını bəzəyən dizaynı, illüstrasiyaları ilə göz oxşayan xeyli rəngarəng kitablar var ki, onların haqqında “bu, həqiqətən, bədii ədəbiyyatdır?” sualını verməli oluruq.

“Uşaq niyə mütaliə etməlidir?” sualına cavab arayarkən həmişə qeyd edirik ki, bədii mətn onlara xəyallarının üföqlərini genişləndirmək imkanı yaradır. Mütaliə uşaqların həyata baxdığı çərçivədən başqaları ilə yanaşı, həm də özü ilə tanış olduğu bir pəncərədir. Bədii ədəbiyyat uşağa yalnız yaxşı olanı təqdim etmək, “yaxşı budur”, “bu, yaxşıdır” şəklinə təlqinlərlə öyrətməməlidir. Yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, xeyirlə şərlə, pislə yaxşı arasındakı fərqi müəyyənəşdirib müsbət olanı seçməyi uşağın ixtiyarına buraxmaq lazımdır. Müəllif yaxşını, güclünü, haqlını uşağa elə sevdirməlidir ki, balaca oxucu ona nəyin təlqin edildiyinin fərqləndə olmadan sevsin, seçimin onun özünə məxsus olduğunu dərk etsin.

Nəticə / Conclusion

Bu gün uşaqlar mütaliə etməyi çox sevməməklərinə rəğmən əksərən dünyagörüşlü, erudisiyalıdırlar. Buna görə onların kitabda gördüyü dünya yaşadıqları realıqdan kəskin fərqlənməməlidir – dinamikası, enerjisi etibarilə yaxın olmalıdır. Estetik davranışın formalaşması üçün isə biz böyüklər onların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun vərdişlər formalaşdırmağa çalışmalıyıq. Uşağın hələ yaxşını pisdən ayırmaq kimi bir təcrübəsi yoxdur; o, hansı kitabı oxuyacağı barədə seçimə, demək olar, malik deyil. Tərtibat, şəkillər uşağı aldada bilir və belə bir kitabda təqdim olunan mətni yaxşı olaraq qəbul edir. Böyükdən, müəyyən bir intellektual bazaya malik olduğdan sonra oxucu seçim imkanına malikdir, uşaqlar isə yalnız onlara təqdim ediləni oxuya bilirlər. Odur ki, valideyn və məktəb bədii mətn seçimində, yazar isə mütaliə üçün nəyi təqdim etdiyi məsələsində həssas davranmalıdır.

Uşaq mətnlərində müəllif qədər redaktorun da üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Onun işi yalnız mətnə texniki düzəlişlər etməkdən ibarət olmamalıdır; əsərin nə dərəcədə uşaq mətni olduğu, müəllif məramının nə dərəcədə reallaşdığı barədə yekun qənaəti verməlidir. İndiki plüralizm

şəraitində kim nəyi necə istəyir, yazır və çap etdirir. Amma müəllif işin məsuliyyətini dərk edərək məqsədini bir daha nəzərdən keçirməlidir: seçimi uşaqların oxuyub sevəcəyi, fayda görəcəyi mətn yazmaqdır, yoxsa kitabı çox satılan yazıçı olmaq. Fikrimizcə, uşaq ədəbiyyatı bu sahənin ən güzəştisiz istiqaməti olmalıdır. Çünki uşaq ədəbiyyatı yaratmaq gələcəyi yaratmaq deməkdir.

Uşaqlarda mütaliə vərdisinin formalaşdırılması üçün ilk növbədə zəngin və əlçatan oxu mühiti yaradılmalı, uşağın yaşına və maraqlarına uyğun çeşidli ədəbiyyat təqdim edilməlidir. Valideyn və müəllimlərin oxu nümunəsi göstərməsi, birlikdə oxu və müzakirə praktikasının tətbiqi uşağın mətnlə fəal ünsiyyətini gücləndirir. Oxu prosesinin oyunlaşdırılması, yaradıcı tapşırıqlar və müstəqil seçim imkanlarının verilməsi isə daxili motivasiyanı artırır. Bundan əlavə, mütaliə fəaliyyətinin davamlılığı və ardıcılığı təmin edilməli, oxu bacarığının inkişafı pedaqoji müşahidə və fərdi yanaşma ilə dəstəklənməlidir. Bu kompleks yanaşma uşaqlarda stabil və uzunmüddətli mütaliə vərdisinin formalaşmasına şərait yaradır.

Mütaliə vərdisinin formalaşmasında ən mühüm məsələlərdən biri də ardıcılıq və motivasiyanın qorunmasıdır. Gündəlik vərdisə çevrilməsi üçün oxu fəaliyyətinin oyunlaşdırılması, uşağa seçim imkanı verilməsi, kitabxana mühitinə inteqrasiya, həmçinin mütaliə uğurlarının pozitiv şəkildə qiymətləndirilməsi motivasiyanı gücləndirən amillər kimi çıxış edir. Uşağın oxuduğu hər kitab onun dünyagörüşünü genişləndirir, dil imkanlarını artırır və tənqidi təfəkkürünü gücləndirir.

Nəticə etibarilə, mütaliə vərdisi təsadüfi şəkildə yaranan bir bacarıq deyil, məqsədyönlü olaraq formalaşdırılan kompleks bir prosesdir. Ailənin müsbət nümunəsi, məktəbin pedaqoji strategiyaları və uşağın fərdi xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış yanaşma bir araya gəldikdə, mütaliə tədrisən uşağın həyatında sabit, mənalı və zövqverici bir yer tutur. Bu isə onun uzunmüddətli intellektual inkişafına, özünüifadə və sosial bacarıqlarına əhəmiyyətli töhfə verir. Bu sahədə uşaq ədəbiyyatının necəliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün əsas məsuliyyət daşıyıcısıdır.

Ədəbiyyat / References

1. Akimova E. Uşaq ədəbiyyatının praktik imkanları: mətn və onun bədii təsir gücü. II yazı. “Ədəbiyyat qəzeti”, 21 dekabr 2019.
2. Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının mərhələli inkişafı. – Bakı, 2009, 435 s.
3. Köçərli Ç. 44 gün Qarabağda. Hekayələr. I cild. – Bakı: Ting nəşriyyatı, 2022, 111 s.
4. Köçərli Ç. 44 gün Qarabağda. Şuşa fəthi. Hekayələr. II cild. – Bakı: Ting nəşriyyatı, 2022, 111 s.